



**L** **DE**  
**LETTER**  
**KAST** **ROMAN OVER**  
**HET LEVEN VAN**  
**FRÉ COHEN**

**EDITH BROUWER**



**Edith Brouwer** (Zwolle, 1968) studeerde Culturele Studies aan de Universiteit van Amsterdam. Ze is lino-kunstenaar, en in haar atelier in Amsterdam maakt zij lino-leumdrukken. Daarnaast organiseert zij diverse culturele evenementen. *De letterkast* is haar debuutroman.

---

---

Kunstenares en grafica Fré Cohen (1903–1943) groeit op in een socialistisch arbeidersgezin in Antwerpen en Amsterdam. Al jong blijkt dat Fré aanleg heeft om te tekenen en ze wil dan ook niets liever dan haar talent ontwikkelen. Dat is voor vrouwen in die tijd niet vanzelfsprekend, en in de jaren na de Eerste Wereldoorlog is Europa nog behoorlijk ontwricht.

In de jaren twintig waait er desondanks een optimistische wind door Amsterdam, en de Socialistische Internationale en de vredesbeweging brengen jongeren uit heel Europa bij elkaar. Fré begint affiches, boekomslagen en brochures te maken. Wanneer in de jaren dertig de economische crisis toeslaat en het fascisme opkomt, wordt Fré steeds meer geconfronteerd met haar Joodse achtergrond, tot ze haar werk niet langer openlijk kan doen en moet onderduiken.

---

In *De letterkast* reconstrueert Edith Brouwer het leven van Fré Cohen. Ze schetst niet alleen een prachtig portret van een bevlogen kunstenaar, maar ook een beeld van de jaren twintig en dertig in Amsterdam.

---



---

Fré Cohen (1903-1943) is een kunstnares die steeds meer uit de vergetelheid geraakt. De afgelopen jaren was werk van haar te zien op de tentoonstellingen Vermoorde kunst in Elburg en Meesterlijke vrouwen in Schiedam. In november 2021 wordt er een tentoonstelling gewijd aan het werk van Fré Cohen in museum Het Schip in Amsterdam.

‘Fré Cohen groeide op in de periode dat de Amsterdamse School furore maakte. Zij deelde de idealen en de stijl van deze beweging. Evenals de architecten van de Amsterdamse School was Fré Cohen steeds op zoek naar vernieuwende vormen.’ – ALICE ROEGHOLT, DIRECTEUR MUSEUM HET SCHIP

---

EDITH BROUWER

# De letterkast

Roman over het leven van Fré Cohen



uitgeverij  
ORLANDO

© 2021 Edith Brouwer  
© 2021 Uitgeverij Orlando bv, Amsterdam  
Omslagontwerp Nanja Toebak  
© Omslagbeeld Edith Brouwer  
© Foto auteur Jaap Vrenegoor  
Zetwerk Pre Press Media Groep  
ISBN 978 90 831663 0 8  
NUR 301

[www.uitgeverijorlando.nl](http://www.uitgeverijorlando.nl)



## JIJ BENT FRÉ

Esther wordt wakker, legt haar handen op haar buik en ervaart het genot van het stille moment. Het licht komt al door een kier tussen de witte gordijnen en valt op de donkere kledingkast. Ze ruikt de bijenwas waar ze het hout gisteren nog mee heeft ingewreven. Het is de vroege ochtend van 11 augustus 1903 en het is nevelig en fris voor de tijd van het jaar. Louis heeft vannacht zelfs de wollen deken uit de kist gehaald. Dan komt er een wee, ze kan een lichte kreun niet onderdrukken. Louis draait zich naar haar toe.

‘Hoe is het, lief? Gaat het vandaag gebeuren?’

Nog een heftige wee, Esther verkrampst. ‘Laat Marie de vroedvrouw halen.’

Louis springt uit bed, trekt zijn broek en hemd aan en rent de trap af. Voor de deur op de eerste etage staat hij stil en klopt een paar keer hard.

‘Marie, Marie! Het is zover! De vroedvrouw moet komen!’

Als buurvrouw Marie de deur opendoet, heeft ze haar omslagdoek al om: ‘Ga jij maar weer naar boven en laat de deur op een kier staan, we komen eraan.’

Hij loopt de trap op en struikelt bijna over een volle wasmand.

‘Zal ik koffiezetten?’ stamelt hij als hij de slaapkamer weer binnenkomt.

Esther ligt op haar zij en maakt een afwerend gebaar. Ze

ademt zwaar en kijkt hem niet aan. Louis loopt naar het keukentje, steekt het fornuis aan en zet een ketel water op. Hij maalt de koffiebonen en doet de koffie in de percolator. Dan hoort hij stemmen op de trap. Als hij door de smalle gang loopt, staat het zweet op zijn voorhoofd.

Marie en de vroedvrouw lopen naar de slaapkamer.

‘Doe de deur maar dicht,’ zegt de vroedvrouw. ‘Hoeveel tijd zit er tussen de weeën?’ Ze kijkt naar naar het rode, opgezwollen gezicht van Esther.

‘Ik weet het niet, maar ze komen snel achter elkaar,’ klaagt Esther.

Als ze op haar rug gaat liggen voelt ze een enorme drang om te persen. Dan gaat alles heel snel: Marie haalt het gekookte water van het fornuis. De lakens, luiers en babykleertjes lagen al twee weken gestreken in de linnenkast. Nog één lange harde kreun van Esther en het kindje is geboren. De vroedvrouw legt de baby op de buik en borsten van Esther. De kersverse moeder kijkt naar het warme, natte lijfje en fluistert: ‘Jij bent Fré.’



## DE BURCHT

Diezelfde avond, als het rustig is in huis en Esther en Fré net liggen te slapen, gaat de deurbel. Louis doet open. Onder aan de trap staat zijn buurman Samuel, die hem verwachtingsvol aankijkt.

‘Het is een meisje! Kom snel nog even kijken, maar zachtjes, ze slaapt,’ zegt Louis.

Maar Marie sist: ‘Weg jullie! Esther slaapt ook. Kom morgen maar langs.’

Louis pakt zijn jas en gaat met Samuel op weg naar een bijeenkomst van de Algemene Nederlandse Diamantbewerkersbond, de eerste moderne vakbond in Nederland. Er wonen en werken ruim tienduizend diamantbewerkers in Amsterdam en er wordt al maanden met tussenpozen gestaakt. De eerste staking brak uit bij de spoorwegen om het recht zich te organiseren in een vakbond, te onderhandelen en te staken af te dwingen. Door het hele land hebben arbeiders zich solidair getoond door óók het werk neer te leggen. Louis en Esther praten er vaak over. Ze maken zich zorgen om de toekomst van hun gezin en voelen zich verbonden met de sociale strijd.

Louis en Samuel lopen door de levendige Weesper- en Plantagebuurt naar de Burcht, het gloednieuwe vakbondsgebouw van architect Hendrik Petrus Berlage. Sam slaat zijn arm om de schouder van Louis.

‘Je zult wel trots zijn, man. Een gezonde dochter. Niets

is belangrijker dan je gezin. We moeten onze kinderen een toekomst geven, met eerlijke lonen en goede werkomstandigheden!’

Als ze de Plantage Franschelaan inlopen, zien ze dat zich op de trappen van de Burcht al een menigte heeft verzameld. Ze gaan onder aan de trap bij een groepje mannen staan.

‘Mazzelto! Ik hoorde dat je vanmorgen vader bent geworden!’ roept een stem.

‘Dat doet de sores in Mokum even vergeten!’

Het goede nieuws heeft de meeste vrienden en collega’s van Louis en Esther al bereikt.

De mannen lopen de brede trap op om in de hal een beker koffie te halen voor de vergadering begint. Over het algemeen krijgen de diamantbewerkers een behoorlijk loon. De inspanningen van de bond hebben resultaat gehad. De leden betalen een flinke contributie, waarvan een groot deel naar de stakingskas gaat. Als de bond een werkonderbreking uitroept, krijgen de leden een uitkering om gederfde inkomsten te compenseren. Ook wordt er uitgekeerd bij ziekte en bevallingen.

De vergadering van die avond verloopt roerig, zoals gewoonlijk. Leden maken zich zorgen over de afname van het werk. Als de economie tegenzit of als er geen aanvoer is van diamanten zitten veel mensen zonder werk.

Na afloop roept Samuel een aantal mannen bij zich.

‘Hebben jullie gehoord dat gisteravond het huis van Premzelaar is afgebrand? Het was kilometers ver te zien en te ruiken! We gaan poen voor zijn gezin inzamelen, hun hele huis is naar de gallemiezen.’

Louis pakt zijn portemonnee en haalt er vijftig cent uit. Eigenlijk kan hij dat nu niet missen, maar hij denkt aan zijn eigen vrouw en kind en er gaat een rilling door hem heen.

‘Hoe meer je hebt, hoe meer je kunt verliezen,’ mompelt hij.

‘O man! Je ziet toch dat er voor ons gezorgd wordt? En als we ons blijven organiseren kunnen we alles aan. Premzelaar komt er ook wel weer bovenop. En daarbij, we hebben de bond!’ probeert Sam hem gerust te stellen.

## DE YSBREEKER

Drie weken na de bevalling gaat Esther voor het eerst weer naar buiten. De twee trappen door het donkere, smalle trapgat met Fré in haar armen vallen haar zwaar. De afgelopen tijd heeft ze moeten wennen aan haar leven als moeder; elke paar uur voeden, het huilen van haar kindje, iedereen die langskomt. Maar de buitenlucht zal haar goed doen. De kinderwagen staat in de gang en ze legt haar baby onder het katoenen dekenkje. Fré wurmt haar handjes eronder vandaan. Esther laat het, want buiten is het warm en windstil.

Aan het einde van de straat ziet Esther de paardentram langs de Amstel rijden. In de laatste maanden van haar zwangerschap is ze een paar keer met de tram gegaan. Louis vertelde dat er vanaf volgend jaar een elektrische tram zal gaan rijden. Er rijden er al een paar in andere delen van de stad.

Op de Weesperzijde zijn de bomen aan de rivier groen, het water is kalm en grijs, er glijden trekschuiten voorbij en een enkele boot met roeiers van De Hoop. Haar broer wilde vorig jaar toetreden tot die vereniging, maar werd er als arbeider en Jood niet toegelaten; de ballotage en het hoge bedrag voor lidmaatschap waren een verkapt vorm van discriminatie. Hij denkt er nu over om samen met een vriend zelf een roeivereniging op te richten.

Op straat lopen mannen, vrouwen en een paar kinderen. Vroeger woonde Esther in het overbevolkte oostelijk deel van

het centrum, waar veel Joodse diamantbewerkers woonden. Nu woont ze met haar gezin in de Weesperbuurt, met nieuwe ruime huizen ten oosten van het centrum. Ze houdt van deze straten.

Esther heeft afgesproken met haar vriendin Eva. Ze gaan koffiedrinken in de Ysbreeker. Als ze door de grote deur naar binnen loopt ziet ze links de lange tafel waar journalisten en partij-activisten van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij elkaar treffen. Voor ze trouwde kwam ze er weleens met collega's van het diamantbedrijf waar ze werkte. Ze praatten dan over de strijd voor het vrouwenkiesrecht. Er is een vereniging opgericht die zich daarvoor hard maakt, maar het schiet niet op, vindt ze.

In het café is het rokerig en ze zoekt een plekje bij een open raam.

'Esther!' roept een luide vrouwenstem. Ze draait zich om en ziet haar vriendin Eva Mok al over de kinderwagen gebogen staan.

'Wat een schatje, die Fré! Ach meissie, we gaan zorgen dat jij het later beter krijgt dan wij, hoor!'

Esther lacht. 'Nou, deze dame komt anders niets tekort! En anders laat ze dat wel merken. Wat een dwingeland!' Ze verschuift een tafeltje en een paar stoelen en zet de kinderwagen bij het raam.

Eva gaat verder. 'Je weet toch dat er een bibliotheek is in de Burcht? Ik ben er net geweest. Kijk!' Ze haalt een boek uit haar tas. *De vrouw en het socialisme* van August Bebel. Ze leest met luide stem voor: 'Wanneer ik gezegd heb: de vrouw en de arbeider hebben gemeen altijd de onderdrukten te zijn geweest, moet dit met betrekking tot de vrouw nog verscherpt worden. De vrouw is het eerste menselijke wezen dat tot slavernij was gedoemd. De vrouw was slavine, eer er nog een slaaf bestond.'

Esther kijkt om zich heen. ‘Ja goed, maar doe maar iets zachter.’

Esther en Eva werkten allebei onregelmatig als roosjes-snijdsters bij verschillende diamantbedrijven. Vanaf het moment dat Esther wist dat ze zwanger was, heeft ze niet meer gewerkt. Ze was vaak misselijk en van wat Louis in die maanden verdiende, konden ze rondkomen.

Eva en Esther zijn al eens samen in de Ysbreeker geweest voor een lezing van Dora Haver, een van de oprichters van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht. Haar ideeën worden als radicaal gezien. Volgens Haver zou er geen onderscheid mogen zijn tussen mannen en vrouwen of tussen gehuwde en ongehuwde vrouwen bij de toelating tot een opleiding en bij de beloning van werk. Ook vindt ze dat vrouwen in hun eigen onderhoud moeten kunnen voorzien. Esther vindt het soms wel wat ver gaan: haar familie en gezin zijn belangrijker voor haar dan werk. Toch luistert ze graag naar de heldere, melodieuze en krachtige stem van Haver. En dat vrouwen in 1903 nog steeds niet mogen kiezen welke politici het in hun land voor het zeggen hebben, vindt zij ook mesjogge.

De twee vriendinnen bestellen nog een kop koffie. Ze kennen elkaar al veertien jaar. Eva woont nog bij haar ouders en is niet getrouwd. Haar vader is lid geworden van de SDAP en aanhanger van Pieter Jelles Troelstra. Er wordt bij haar thuis afgegeven op het christelijke, rechtse kabinet-Kuyper, dat sinds 1901 aan de macht is. Kuyper heeft het leger ingezet om de spoorwegstaking te breken.

‘Mijn vader heeft de spotprent van Albert Hahn met de woorden van Troelstra: *Gansch het raderwerk staat stil, als uw machtige arm het wil...* op de keukendeur geprikt,’ zegt Eva.

Esther lacht. ‘Bij ons hangt hij zelfs in de woonkamer!’

Op de prent staat een indrukwekkende arbeider afgebeeld, die de treinen met zijn hand een halt toeroept.

Onder de arbeiders is veel verontwaardiging over de krachtpatserij van de regering- Kuyper. De SDAP is sinds twee jaar met zes zetels vertegenwoordigd in de Tweede Kamer. De partij streeft naar een socialistische maatschappij met betere levensomstandigheden dan onder het kapitalisme. De leden van de partij willen dat de belangrijke industrieën en de winning van delfstoffen in handen van de staat komen.

‘De SDAP heeft zich aangesloten bij de Socialistische Internationale in Europa. Als het aan mijn vader en zijn vrienden ligt, hebben we over een paar jaar allemaal het recht om onze volksvertegenwoordiging te kiezen én krijgen we een staatspensioen!’ zegt Eva.

Baby Fré huilt. Esther onderbreekt het gesprek. Ze moet nu echt naar huis om haar kindje te voeden. Ze staat snel op om de koffie te betalen, omhelst Eva en schuifelt met de kinderwagen tussen de tafeltjes door naar buiten. Op straat is het drukker geworden; mannen met paardenkarren rijden af en aan. Op weg naar huis gaat ze langs bij zuivelhandel Neerlandia in de Swammerdamstraat voor roomboter en kaas. Ze loopt langs de sjoel op de hoek. Daar gaat ze allang niet meer naartoe. Het geloof heeft haar nooit echt beziggehouden. De vrijdagavondmaaltijd ter inwijding van de sabbat houden zij en Louis, sinds ze een jaar geleden trouwden, nog wel in ere. Esther slaat de hoek om, de Blasiusstraat in en loopt met Fré en de kinderwagen de trappen op naar haar voordeur.

## KUNST AAN HET VOLK

Sinds het overlijden van haar moeder voelt Esther de last van het oudste kind zijn op haar schouders drukken. Een van haar broers is verhuisd naar Antwerpen. Ook Louis overweegt, zoals veel andere diamantbewerkers, daar tijdelijk te gaan werken. Haar vader woont met haar zus Schoontje en een paar andere broers en zussen in de kleine ouderlijke woning in het centrum. Maar het gaat niet goed met hem.

‘Louis, we moeten ruimte maken voor mijn familie. Fré kan bij ons slapen en voor de anderen vinden we ook wel een plek.’

Louis knikt. ‘Dat doen we, liefje. En die ouwe kunnen we er wel bij hebben. Dan kan Fré ook nog wat van hem opsteken over vroeger. En het scheelt toch ook weer in de centen.’

‘Dat vind ik fijn! En als jij straks misschien in Antwerpen bent, vind ik het ook wel zo gezellig. Ik zal je missen!’

Een maand later staat Louis op het punt van vertrek. Om Louis en Esther gelegenheid te geven nog wat tijd samen door te brengen en even het volle huis te ontvluchten, heeft Schoontje geregeld dat haar zus en zwager een avond met z'n tweeën weg kunnen. Toen ze in het socialistische dagblad *Het Volk* las over een tentoonstelling met werk van Théophile-Alexandre Steinlen, heeft ze twee kaartjes voor een lezing over deze Franse kunstenaar voor ze gekocht.

Kunst als middel om het volk te verheffen. Vooral be-



stuurder en mede-oprichter van de Algemene Nederlandse Diamantbewerders Bond, Henri Polak, die zelf in zijn jeugd weinig onderwijs heeft gevolgd, vindt dat de bond een bijdrage moet leveren aan de opvoeding en ontwikkeling van de arbeiders. Hij is geïnteresseerd in cultuur en plaatst daar regelmatig artikelen over in het bondsblad. In de Burcht is een bibliotheek ingericht. Ook hier is de verheffing en emancipatie van de arbeider het doel: kunst aan het volk.

Boegbeelden van deze gemeenschapskunst zijn Hendrik Petrus Berlage, de ontwerper van de Burcht, en Henriette Roland Holst. In het gebouw van de bond heeft Henriettes man Richard Roland Holst muurschilderingen gemaakt. Haar gedichten ondersteunen de voorstellingen, die het verleden, het heden en de, uiteraard rooskleurige, toekomst van de socialistische beweging voorstellen. Via een donker voorportaal van de Burcht kom je in het hoge, lichte trappenhuis, bekleed met gele geglazuurde tegels en overkapt met een lichtkoepel. De entree is bedoeld als metafoor voor de weg die de arbeidersbeweging moet gaan om van het donker in het licht te komen.

Die maandagavond in november lopen Esther en Louis via de Amstel naar het Rembrandtplein. De kasseien zijn nog nat van een regenbui en glinsteren in het licht van de lantaarnpalen. De bomen zijn bijna helemaal kaal. Het is nog druk op het plein. De lezing met als titel 'Kunst aan het volk' van Rie Brusse vindt plaats in het geheelonthouderscafé.

'Weet je nog dat toneelstuk waar we vorig jaar zijn geweest? *Boeffe* was het toch? Dat is van dezelfde man die nu de lezing geeft over het werk van Steinlen. Die kunstenaar die zo van katten houdt.'

'Ja, die heeft nu een expositie in het Suasso Museum. Daar zullen wel niet veel arbeiders komen, de toegangsprijs is één gulden! Bezopen, als je het mij vraagt,' zegt Louis.

De oprichting van dit nieuwe museum kwam tot stand dankzij particulieren. De rijke weduwe Sophia Adriana Lopez Suasso-de Bruijn, schonk geld en haar verzamelingen aan de stad. Ook de rijke bankiersfamilie Van Eeghen ondersteunde het met een groot bedrag en een aantal kunstwerken. Het Stedelijk Museum, zoals het officieel heet, wordt in de volksmond al snel het Suasso Museum genoemd.

Nadat Esther twee koppen koffie heeft besteld, gaan ze op de laatste twee overgebleven stoelen achter in de zaal zitten.

Rie Brusse stelt zich voor aan de aanwezigen en begint te praten: 'Ik ben journalist en houd van de prentkunst van Steinlen. De prentkunst heeft een niet te miskennen invloed op het leven der massa, speciaal in Parijs, omdat ze er kleur en pit, en vaak schoonheid aan geeft. Kunst prikkelt de zinnen, jaagt maatschappelijke stromingen op, wakkert politieke hartstochten aan! Voor een paar centen kun je al een mooie prent kopen. Je kunt er je huis mee verfraaien!'

Twee uur later lopen Esther en Louis weer door de donkere straten naar huis. Esther heeft een affiche van Steinlen onder haar arm geklemd. *Le Chat Noir* hangt diezelfde avond al boven de schoorsteenmantel in de Blasiusstraat.